TARBIYAVIY ISHDA INKLYUZIV TA’LIM MUHITINING IJTIMOIY-PEDAGOGIK TA’MINOTINI RIVOJLANTIRUVCHI OMILLAR

A. Jumabayev
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy institute katta ilmiy xodimi
https://doi.org/10.5281/zenodo.22787930

Annotatsiya. *Maqolada tarbiyaviy ish sharoitida inklyuziv ta’lim muhitining ijtimoiy-pedagogik ta’minotini rivojlantiruvchi omillar tadqiq etiladi. “Ijtimoiy-pedagogik ta’minot” tushunchasining mohiyati va tarkibiy tuzilishi ochib beriladi; inklyuziv muhitni shakllantiruvchi normativ-huquqiy, kadrlar, ijtimoiy-psixologik, moddiy-texnik hamda milliy-madaniy omillar tasniflanadi.*
Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, tarbiyaviy ish, ijtimoiy-pedagogik ta’minot, ta’lim muhiti, inklyuziv madaniyat, tolerantlik, oila-maktab-mahalla hamkorligi, ijtimoiy pedagog, milliy tarbiya.*
Abstract. *The article examines the factors that develop the socio-pedagogical provision of the inclusive educational environment within educational (upbringing) work. It reveals the essence and structure of the concept of “socio-pedagogical provision” and classifies the normative-legal, human-resource, socio-psychological, material-technical and national-cultural factors that shape an inclusive environment.*
Keywords: *inclusive education, educational work, socio-pedagogical provision, educational environment, inclusive culture, tolerance, family–school–mahalla cooperation, social pedagogue, national upbringing.*

Inklyuziv ta’lim faqat o‘qitish jarayoni bilan cheklanmaydi - u ayni paytda tarbiyaviy jarayon hamdir. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning ta’lim muassasasiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi nafaqat bilim berish, balki uni qo‘llab-quvvatlovchi, xavfsiz va do‘stona tarbiyaviy muhit yaratishni taqozo etadi. Shu ma’noda inklyuziv ta’lim muhitining ijtimoiy-pedagogik ta’minoti alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni (2020), Prezidentning PQ-4860-son qarori (2020) va inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi mazkur muhitni shakllantirishning huquqiy asosini yaratdi. Ayni vaqtda milliy tarbiyaning mehr-oqibat, o‘zaro yordam va hamjihatlik kabi qadriyatlari inklyuziv muhit uchun tabiiy ma’naviy zamin bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur maqolada tarbiyaviy ishda inklyuziv ta’lim muhitining ijtimoiy-pedagogik ta’minotini rivojlantiruvchi omillar tizimli ravishda tahlil qilinadi.

Ijtimoiy-pedagogik ta’minot deganda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning ta’lim va tarbiya jarayoniga to‘laqonli qatnashishini ta’minlovchi maqsadli chora-tadbirlar, resurslar va munosabatlar tizimi tushuniladi. U bolaning ijtimoiylashuvi, huquqlari himoyasi va uning atrofidagi ta’lim muhitini insonparvarlashtirishga qaratilgan. Ushbu ta’minotning tarkibiy tuzilishini shartli ravishda uch qismga ajratish mumkin: subyektlar (pedagoglar, mutaxassislar, ota-onalar, tengdoshlar va jamoatchilik), resurslar (huquqiy, kadrlar, moddiy-texnik, metodik) va ular o‘rtasidagi munosabatlar (hamkorlik, qo‘llab-quvvatlash, tolerantlik).

Inklyuziv ta’lim muhiti - bu barcha o‘quvchilar farqlaridan qat’i nazar o‘zini teng, xavfsiz va qadrlangan his etadigan ijtimoiy-pedagogik makon. Bunday muhitning sifati ko‘p jihatdan ijtimoiy-pedagogik ta’minotni rivojlantiruvchi omillarning uyg‘un ta’siriga bog‘liq.

Ijtimoiy-pedagogik ta’minot bir necha darajada amalga oshiriladi: individual darajada (aniq bola va uning oilasi bilan ishlash), guruh darajasida (sinf jamoasida sog‘lom va qabul qiluvchi munosabatlarni shakllantirish) hamda institutsional darajada (ta’lim muassasasi va mahalliy jamoa imkoniyatlarini safarbar etish). Uning yetakchi vazifalari qatoriga bolaning huquqlarini himoya qilish, ijtimoiylashuvni qo‘llab-quvvatlash, oila bilan pedagogik hamkorlik o‘rnatish, tarbiyaviy muhitni insonparvarlashtirish hamda nizoli va inqirozli holatlarning oldini olish (profilaktika) kiradi. Ushbu vazifalarning izchil bajarilishi inklyuziv muhitning barqarorligini belgilaydi.

Normativ-huquqiy omillar. Inklyuziv ta’limning huquqiy kafolatlari, mutaxassislar faoliyatini tartibga soluvchi nizomlar va davlat standartlari ta’minotning barqaror ishlashi uchun poydevor yaratadi. Huquqiy me’yorlarning aniqligi va amaliyotda izchil qo‘llanilishi inklyuziv muhitning ishonchli mustahkamligini belgilaydi.

Kadrlar omili. Ijtimoiy pedagog, defektolog, amaliyotchi psixolog, logoped va yordamchi pedagog (tyutor) inklyuziv muhitning kalit subyektlaridir. Ularning kasbiy kompetentligi, pedagogik etikasi va ATE bo‘lgan bolaga nisbatan insonparvar munosabati ijtimoiy-pedagogik ta’minotning sifatini bevosita belgilaydi. Ayniqsa ijtimoiy pedagog bola, oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi bog‘lovchi bo‘g‘in vazifasini bajaradi.

Oila–maktab–mahalla hamkorligi omili. Milliy tarbiya tizimida oila, maktab va mahalla an’anaviy ravishda yagona tarbiyaviy makonni tashkil etadi. Ushbu uch institut o‘rtasidagi izchil hamkorlik ATE bo‘lgan bolani qo‘llab-quvvatlashning eng ta’sirchan mexanizmidir: oila bolaning birlamchi ehtiyojini biladi, maktab pedagogik yordamni ta’minlaydi, mahalla esa ijtimoiy muhit va jamoatchilik nazoratini shakllantiradi. Ota-onalar ma’rifatini oshirish va mahalla faollarini jalb etish bu hamkorlikni yanada mustahkamlaydi. Amaliyotda bu hamkorlik ota-onalar bilan muntazam maslahat uchrashuvlari, birgalikdagi tarbiyaviy tadbirlar, mahalla ko‘magida ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va bolaning ta’lim muassasasidan tashqaridagi hayotini uyg‘unlashtirish orqali namoyon bo‘ladi. Bunday yaxlit yondashuv ATE bo‘lgan bolaning nafaqat maktabda, balki jamiyatda ham to‘laqonli qatnashishini ta’minlaydi.

Ijtimoiy-psixologik muhit va inklyuziv madaniyat omili. Tolerantlik, empatiya, tengdoshlar o‘rtasidagi qabul qiluvchi munosabat va stigmani yengish inklyuziv muhitning ruhiy o‘zagini tashkil etadi. Sog‘lom ijtimoiy-psixologik iqlim ATE bo‘lgan bolaning o‘ziga ishonchini va jamoaga singishini ta’minlaydi. Inklyuziv madaniyatni shakllantirish esa butun ta’lim jamoasi - o‘quvchilar, pedagoglar va ota-onalarning umumiy qadriyat va munosabatlarini o‘zgartirishni talab etadi.

Moddiy-texnik va tashkiliy omillar. Moslashtirilgan jismoniy muhit, resurs xonalari, yordamchi vositalar va tarbiyaviy tadbirlarni tashkil etishning qulay sharoitlari inklyuziv muhitning amaliy asosini ta’minlaydi. Tashkiliy jihatdan mutaxassislar faoliyatini muvofiqlashtirish va monitoring yo‘lga qo‘yilishi muhim.

Milliy-madaniy va ma’naviy omillar. Xalqimizga xos mehr-oqibat, o‘zaro yordam, hasharchilik va “sog‘lom avlod” g‘oyasi inklyuziv qadriyatlar bilan uzviy hamohangdir. Milliy tarbiya mazmunining inklyuziv muhitga integratsiyalashuvi ijtimoiy-pedagogik ta’minotga chuqur ma’naviy asos beradi va uni jamiyat ongida tabiiy qabul qilinishini ta’minlaydi.

Yuqorida sanab o‘tilgan omillar bir-biridan ajralgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liq yaxlit tizim sifatida amal qiladi: normativ-huquqiy asos kadrlar faoliyatini tartibga soladi, kadrlar salohiyati sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantiradi, moddiy-texnik sharoit uning amaliy asosini ta’minlaydi, milliy-madaniy qadriyatlar esa butun tizimga ma’naviy yo‘nalish beradi. Ayrim omilning zaifligi umumiy ta’minot sifatining pasayishiga olib keladi, shu bois ularni muvozanatli va bir vaqtning o‘zida rivojlantirish maqsadga muvofiqdir.

Yuqoridagi omillarning uyg‘un ta’sirini ta’minlash uchun quyidagi mexanizmlarni yo‘lga qo‘yish maqsadga muvofiq:

– oila–maktab–mahalla hamkorligining aniq modeli va muntazam muloqot tartibini ishlab chiqish;

– ijtimoiy pedagog va boshqa mutaxassislar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda ularni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash;

– inklyuziv madaniyatni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy tadbirlar, tengdoshlar dasturlari va ota-onalar maktabini tashkil etish;

– milliy tarbiya qadriyatlarini inklyuziv mazmun bilan uyg‘unlashtirgan metodik materiallar yaratish;

– ijtimoiy-pedagogik ta’minot sifatini baholash va monitoring qilish tizimini joriy etish.

Ushbu mexanizmlarni amaliyotga tatbiq etishda ta’lim muassasasi rahbariyati, ijtimoiy pedagog va mahalla faollarining muvofiqlashtirilgan sa’y-harakati hal qiluvchi ahamiyatga ega. Mexanizmlarning samaradorligi muntazam monitoring va qayta aloqa asosida bosqichma-bosqich takomillashtirib boriladi, bu esa inklyuziv muhitning o‘zgaruvchan ehtiyojlarga moslashuvchan bo‘lishini ta’minlaydi.

Tarbiyaviy ishda inklyuziv ta’lim muhitining ijtimoiy-pedagogik ta’minoti normativ-huquqiy, kadrlar, ijtimoiy-psixologik, moddiy-texnik hamda milliy-madaniy omillarning uyg‘un ta’siri natijasida rivojlanadi. Ushbu omillar orasida oila, maktab va mahalla hamkorligi hamda inklyuziv madaniyatni shakllantirish alohida o‘rin tutadi, chunki ular bolaning ijtimoiylashuvi va jamiyatga to‘laqonli integratsiyalashuvini bevosita ta’minlaydi. Milliy tarbiya qadriyatlariga tayangan holda mazkur omillarni tizimli faollashtirish inklyuziv ta’lim muhitini yanada insonparvar va barqaror qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020-yil 23-sentyabr, O‘RQ-637-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4860-son qarori. – lex.uz.
3. 2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (PQ-4860-son qarorga 1-ilova). – Toshkent, 2020.
4. BMTning “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi Konvensiyasi. – Nyu-York, 2006 (O‘zbekiston tomonidan 2021-yilda ratifikatsiya qilingan).
5. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Salamanca, 1994.
6. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: developing learning and participation in schools. – Bristol: CSIE, 2011.
7. Vygotskiy L.S. Osnovy defektologii. – Sankt-Peterburg: Lan, 2003.